

УДК 347.633:(342.726-053.2:007)

Мельник Олександр Володимирович,

асистент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО УСИНОВЛЕНОЇ ДИТИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ВЛАСНЕ ПОХОДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Право знати своїх батьків для усиновленої дитини набуває особливо значення. Для кожної дитини важливо володіти інформацією про власне походження, про фактичних батьків, тобто генетичних родичів, про родину та свій рід. Ця інформація має певну моральну цінність для кожної людини. Вона може бути важливою при медичному обстеженні для виявлення патологій та інших хвороб, що можуть передаватися від батьків; при виявленні талантів та здібностей дитини, її прихильності до будь-яких занять, тощо. Так, ст. 7 Конвенції про права дитини закріплює дане інформаційне право дитини на міжнародному рівні. Однак, зміст даного права, а що особливо важливо специфіку його реалізації та захисту визначає національне законодавство. Відповідно до ч. 3 ст. 226 СК України усиновлена дитина має право після досягнення 14 років одержати інформацію щодо свого усиновлення. Даним положенням практично обмежується національне регулювання права дитини знати своїх батьків. При цьому питома вага норм, спрямованих на збереження таємниці усиновлення, у вітчизняному законодавстві набагато більша за кількість норм, покликаних забезпечити право дитини знати своїх батьків. Це викликає теоретичну та практичну проблему забезпечення та реалізації відповідного особистого немайнового права дитини.

Стан дослідження теми. Вивченню різноманітних правових аспектів здійснення усиновлення в Україні та світі, у тому числі аналізу права дитини знати своїх батьків, присвятили свої праці такі вчені як М. В. Антокольська, К. М. Глиняна, О. О. Грабовська, О. В. Губанова, Л.М. Зілковська, А. М. Левушкін, А. М. Нечаєва, В. В. Рязанцев, Т. А. Стоянова, О. О. Татарінцева, О. Е. Терещенко та багато інших. Проте незважаючи на наявність наукових праць з окресленої проблематики, питання необхідності вдосконалення забезпечення права усиновленої дитини на інформацію про власне походження стоїть в Україні надзвичайно гостро, і у зв'язку з цим потребує своєї концептуальної розробки.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження нормативного забезпечення особистого немай-

нового права усиновленої дитини на інформацію про власне походження та формулювання шляхів вдосконалення його законодавчих засад.

Виклад основного матеріалу. Єдине наявне у сімейному законодавстві нормативне положення щодо права усиновленої дитини на інформацію про власне походження викликає ряд питань. *По-перше*, зі змісту ст. 226 СК України не зрозумілим залишається, яку саме інформацію про своє усиновлення має право одержувати дитина. Аналіз вказаних нормативних положень демонструє деяку відмінність у підходах до вирішення цієї правової проблеми. Так, якщо Конвенція закріплює вузьке право – лише знати своїх батьків, то СК України формулює досить широко – право на інформацію про своє усиновлення. Як відомо, усиновлення – це довгий і складний процес, який проходить кілька послідовних стадій. Однак, при цьому моментом здійснення усиновлення, згідно зі ст. 225 СК України, є набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Таким чином, не ясно, на яку інформацію щодо свого усиновлення може претендувати дитина: з підготовчого етапу, чи задовго до нього, чи з моменту здійснення усиновлення. Також не вказані рамки чи зміст такої інформації. Тобто, що саме може вимагати дізнатися дитина: особисті дані своїх біологічних батьків, причини відмови від неї батьків, наявність інших родичів, колишнє місце проживання, дані службових осіб, які здійснювали певні посадові функції у процесі усиновлення тощо. З формулювання статті вбачається, що дитина має право на будь-яку інформацію, що навіть опосередковано стосується її усиновлення.

По-друге, не ясним залишається механізм реалізації даного права, тобто на які органи, посадові особи чи приватні особи покладається обов'язок сприяти реалізації даного права. *По-третє*, неврегульованим є надання гарантій особам, які мають відношення до усиновлення, збереження їх прав у процесі здійснення права дитини на інформацію про своє усиновлення. *По-четверте*, найбільш проблемним є практичне та теоретичне співвідношення права дитини знати своїх батьків із обов'язком третіх осіб зберігати таємницю усиновлення, у тому числі і від самої дитини.

Взагалі, право дитини знати своїх батьків має глибоке психологічне підґрунтя, у зв'язку з чим невирішені проблеми у цій сфері можуть мати серйозні наслідки для самої дитини, її усиновлювачів та інших осіб. У регламентації даних процесів право грає одну з вирішальних ролей. Так, на попередніх етапах законодавство намагалося відгородити усиновлену дитину від контактів з її біологічними батьками, зараз ж спостерігається інша тенденція: дані правовідносини, що виникають з усиновлення, є тристоронніми, а ці сторони чітко визначені: біологічні батьки, дитина, усиновлювач [1, с. 127]. Це пояснюється багатьма причинами, на які вказують результати сучасних досліджень. Основні з них формують ряд головних факторів, що вимагають свого врахування у процесі нормотворчості:

а) *генетичний фактор*. Так, висновки новітніх досліджень підтверджують, що розумові здібності усиновленої дитини відповідають розумовим здібностям біологічних, а не прийомних батьків, тобто визначаються генетичною спадковістю. Результати досліджень також показали, що приблизно на 80% розумовий розвиток обумовлений генетичними причинами і лише на 20% – оточуючим середовищем [2]. При цьому критерієм розуму є швидкість розумових процесів, швидкість вирішення інтелектуальних проблем.

б) *адаптаційний фактор*. Усиновлені діти часто відчують дискомфорт через свій фізичний вигляд, соромляться свого походження, у них спостерігається «роздвоєння особистості», що провокує загострення психологічних і соціальних проблем, прояв симптомів душевного розладу, відчуття неповноцінності, тривоги, депресії [3, с. 195]. Важливу роль у процесі адаптації дитини грає її життєвий досвід, котрий здійснює вплив на процес її ідентифікації з сім'єю. Ідентифікація дитини з прийомними батьками є найважливішим критерієм ефективності адаптації дитини у сім'ї. Діти, які нічого не знають про своє минуле і про причини сирітства, прийшовши у нову сім'ю, починають вести боротьбу за власну ідентичність [4, с. 137]. Важливим показником адаптації дітей є прийняття ними свого минулого, позитивне відношення до своїх кровних батьків, колишньої сім'ї [5, с. 196].

в) *психологічний фактор*. Прибічники психодинамічного і сімейного підходу в психології і сімейній психотерапії сходяться на думці, що «відрізана» чи «втрачена» інформація може набувати великого значення. Ці «духи з минулого» відтворюються; вони стають суттєвими джерелами ідентифікації [6, с. 26]. Однак, це не єдине бачення піднятої проблеми. Наприклад, в основі методу А. С. Макаренка було повне ігнорування минулого вихованців [7]. Проте результати новітніх експериментів вказують

на більшу ефективність «прозорого» підходу, тобто аналізу, а не приховування минулого дитини та її походження.

Основною метою реалізації права дитини знати своїх батьків є ретельне дотримання балансу інтересів самої дитини, її усиновлювачів та біологічних батьків дитини. При наданні можливості для реалізації цього права доцільно звертати увагу на інтереси самої дитини, на її стан психічного розвитку, на можливість завдання шкоди здоров'ю дитини повідомленням їй відомостей про її справжніх батьків. Саме за таким принципом має бути побудований правовий механізм здійснення відповідного права усиновленої дитини.

На нашу думку, питання викликає саме формулювання аналізованого права дитини. Конвенційний та національний варіанти, на наш погляд, не є досить вдалим. Зокрема, право знати своїх батьків занадто вузьке та обмежене лише рамками особистої інформації про біологічних батька і матір. Право на інформацію щодо усиновлення, передбачене у СК України, навпаки, занадто широке, що невиправдано розмиває межі здійснення такого права. Саме тому ми вважаємо, що найбільш оптимальним буде назвати дане право усиновленої дитини *правом на інформацію про своє походження*. Такий підхід включає інформацію не лише про батьків, але й про дату і місце народження, національність, біологічних родичів, родинні схильності, здібності, генетичні хвороби тощо. У той же час право знати своє походження конкретизує мету здійснення такого права на відміну від права на інформацію щодо усиновлення, яке не містить подібної спрямованості.

Культура усиновлення та схожих національних інститутів у різних народів має суттєві відмінності, які впливають на право знати своє походження. Наприклад, мусульманське право взагалі не визнає систему усиновлення, котра приховує походження дитини і позбавляє її родинних зв'язків (відносин). Ця заборона базується на положеннях Корану. Відносно дітей, позбавлених сім'ї, поширена «кафала»: подружжя зобов'язуються прийняти дитину і надати їй необхідну допомогу, однак дитина не може брати нове прізвище і мати право спадкування. Єдина мусульманська держава, де існує і функціонує інститут усиновлення, – Туніс [8, с. 60]. А у деяких народів Полінезії поняття усиновлення відсутнє, так як діти не «належать» їх біологічним батькам, а належать суспільству в цілому, і в силу цього у різні періоди часу з різних причин можуть переїжджати з одного дому в інший [6, с. 23]. Такий підхід взагалі не передбачає таємниці усиновлення та права знати біологічних батьків. У СК Азербайджану закріплено право дитини «визнава-

ти» своїх батьків, що має дещо інше змістовне навантаження та носить скоріше не інформаційний, а ціннісний характер.

Україна наразі знаходиться на перехідному етапі, що опосередковує зміну пріоритету: від закритого усиновлення до відкритого. У першу чергу, це виявляється у стані законодавства, яке характеризується проміжним положенням, що вимагає свого подальшого вдосконалення. По-перше, як вже відмічалось вище, слід окреслити зміст права дитини знати своє походження. Вчені по-різному його розуміють: наприклад, І.Г. Король вважає, що дитина має право отримати будь-яку інформацію щодо свого усиновлення [9, с. 17]. Н.О. Темнікова обстоює думку, що усиновлена дитина має право одержати відомості і документи, що стосуються її усиновлення [10, с. 15]. Ми вважаємо, що усиновлена дитина має право знати своє походження, що передбачає інформацію щодо: а) особистих даних біологічних батьків та інших родичів (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, проживання тощо); б) місця і дати свого народження; в) своєї національності та расової приналежності; г) біографічних даних своєї біологічної сім'ї; р) причини та підстави свого усиновлення; д) історії родинних хвороб та схильностей до захворювань; е) професійних та творчих здібностей, талантів, нахилів, що притаманні близьким родичам, тощо.

У світлі зазначеного постає закономірне питання щодо моменту надання усиновленій дитині можливості реалізувати право знати своє походження. Чинне сімейне законодавство встановлює, що з 14 років усиновлена дитина може здійснювати відповідне право. Деякі дослідники, наприклад, І.Г. Король і Н.О. Темнікова наполягають на тому, що усиновлена дитина повинна наділятися правомочностями реалізації даного права лише після досягнення нею 18-річного віку. Однак, стосовно цього слід відзначити, що виникає певна правова колізія: право знати своє походження усиновлена дитина має з моменту досягнення нею повноліття, проте з цього ж моменту вона втрачає свій суб'єктивний статус дитини.

Право усиновленої дитини знати своє походження потребує особливо ретельно відпрацьованого механізму реалізації, так як інформація, що складає об'єкт даного права, не перебуває, за загальним правилом, у вільному доступі та зберігається спеціально уповноваженими органами. Діюче законодавство України не містить конкретних нормативних положень щодо регулювання таких відносин. Як вважає І.Г. Король, усиновлена дитина має право отримати від органів опіки та піклування, суду, а також органів реєстрації актів цивільного стану відомості, що стосуються її уси-

новлення [9, с. 17]. Спеціальний механізм закріплено у законодавстві Іспанії, відповідно до якого обов'язково робиться запис по справжнім даним, а потім цей запис анулюється і робиться запис усиновлювачів як батьків дитини. Такий повторний запис робиться з метою збереження інформації про біологічних батьків дитини для забезпечення права усиновленого на інформацію про своє походження [11, с. 134].

Звертає на себе увагу той факт, що Конвенція про права дитини закріплює право дитини знати своїх батьків «наскільки це можливо», що потребує додаткового тлумачення та роз'яснення. Зазначення того, що дитина вправі знати своїх батьків «наскільки це можливо», безумовно є межею здійснення даного права. У більшості випадків це стосується процесу отримання відомостей про своїх батьків, тобто використання усіх доступних та передбачених законом випадків. У випадку, коли дитина була підкинута чи знайдена, також дуже складно отримати інформацію про власних батьків та походження.

На нашу думку, слід закріпити у законодавстві обов'язок компетентних органів надавати відповідну інформацію за заявою усиновленої дитини з врахуванням прав осіб, яких дана інформація стосується. Так, серед відомостей, що складають об'єкт права дитини знати своє походження, існують такі дані, що можуть бути одержані дитиною без особливих труднощів. Крім дати народження, місця народження, особистих даних біологічних батьків, які можуть бути одержані безпосередньо у процесі ознайомлення з документацією щодо усиновлення, існують такі дані, що можуть становити особисту таємницю особи. Наприклад, інформація щодо здоров'я та історії хвороб біологічних батьків тощо. Як бачимо, у процесі реалізації права усиновленої дитини знати своє походження, потенційно можливим є конфлікт прав та інтересів дитини та її біологічних батьків. З цього приводу М. Шенлі вважає, що всупереч правам біологічних батьків на приватність, усиновлена дитина має право знати своє походження, коли подорослішає [12]. На нашу думку, у випадку наявності живих батьків, усиновлена дитина може одержати необхідну їй інформацію особистого характеру (у тому числі медичну) за згодою цих осіб. У випадку їх смерті або якщо біологічні батьки необґрунтовано відмовляють у наданні певної інформації щодо походження дитини, за рішенням суду така інформація може бути надана у примусовому порядку. До речі, для полегшення та впорядкування процесу реалізації дитиною права знати своє походження у Англії був створений Реєстр контактів, основна мета якого – підтримка контактів між усиновлювача-

ми і біологічними родичами дитини [13, с. 85-86]. На нашу думку, впровадження подібного реєстру в Україні було б виправданим. Однак, такий захід повинен супроводжувати скасування таємниці усиновлення, виступаючи допоміжним інструментом для ефективного здійснення, у першу чергу, прав дитини.

Ще однією стороною забезпечення права усиновленої дитини знати своє походження є закріплений у чинному законодавстві механізм відновлення правовідношення між дитиною та її батьками за походженням у випадку визнання усиновлення недійсним чи його скасування. У такому разі дитина має бути підготовлена до відновлення правових, емоційних, моральних та інших зв'язків зі своєю біологічною сім'єю, що неможливо собі уявити без відповідних знань та одержання базової інформації про своє походження.

На нашу думку, слід нормативно закріпити зобов'язання усиновлювачів сприяти реалізації дитиною права знати своє походження. Це повинно проявлятися у наданні відомої їм інформації щодо походження дитини, у представництві інтересів дитини при одержанні такої інформації від компетентних органів, за необхідності зверненні до суду тощо. Єдиною підставою невиконання такого обов'язку усиновлювачами може бути той факт, що реалізація даного права суперечить інтересам дитини.

Особливо гострим є питання співвідношення у чинному законодавстві норм щодо забезпечення таємниці усиновлення та права дитини знати своє походження. Чинне законодавство України передбачає обов'язок осіб, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, а також інших осіб, яким став відомий факт усиновлення, не розголошувати таку інформацію, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним. При чому відповідно до ч. 2 ст. 228 СК України відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною справою чи кримінальним провадженням. За розголошення таємниці усиновлення передбачена відповідальність. Таким чином, виникає питання: як повинна вчинити особа, яка володіє інформацією про походження дитини – надати такі дані за заявою дитини чи зберегти у таємниці таку інформацію? Діюче законодавство не закріплює певних пріоритетів чи критеріїв вибору. І.Г. Король у своєму дослідженні

наполягає на пріоритеті права знати своїх батьків перед таємницею усиновлення [9, с. 18]. На нашу думку, чинне законодавство у даному аспекті потребує свого комплексного реформування та вдосконалення. Скасування таємниці усиновлення повинно супроводжуватися посиленням правових гарантій забезпечення права усиновленої дитини знати своє походження. Тобто, слід переформатувати відносини у цій сфері: якщо наразі правовий режим охорони таємниці усиновлення більш посилений аніж правове забезпечення права знати своє походження, то більш доцільним є протилежний підхід.

Висновки. Таким чином, відповідно до вищезазначеного можна зробити деякі висновки. По-перше, у СК України слід закріпити окрему статтю під назвою «Право усиновленої дитини на одержання інформації про своє походження» з наступним орієнтовним змістом: «Дитина, яка була усиновлена, має право після досягнення нею 14 років одержувати інформацію щодо свого походження, а саме інформацію відносно: а) особистих даних біологічних батьків та інших родичів (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, проживання тощо); б) місця і дати свого народження; в) своєї національності та расової приналежності; г) біографічних даних своєї біологічної сім'ї; г) причин та підстав свого усиновлення; д) історії родинних хвороб та схильностей до захворювань; е) професійних та творчих здібностей, талантів, нахилів, що притаманні близьким родичам, тощо. Усиновлювачі зобов'язані сприяти у реалізації усиновленою дитиною права знати своє походження, зокрема шляхом звернення до компетентних органів, представництва інтересів дитини тощо. Уповноважені органи та посадові особи, які володіють інформацією стосовно походження усиновленої дитини, зобов'язані надавати відповідні дані за заявою цієї дитини або її усиновлювачів. У випадку необхідності надання даних щодо походження дитини, які становлять особисту таємницю третіх осіб, така інформація може бути надана лише за згодою цих осіб або за рішенням суду».

По-друге, має бути розроблено та запроваджено Реєстр контактів, що містив би централізовану інформацію про походження усиновленої дитини. По-третє, сімейне законодавство у сфері усиновлення повинно бути переорієнтовано на забезпечення права усиновленої дитини знати своє походження, а не на всебічне збереження таємниці усиновлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зеличенко Ю. Л. История становления законодательства в сфере международного усыновления / Ю. Л. Зеличенко // Вестник Томского гос. пед. ун-та. – 2007. – № 7 (70). – С. 124-127.
2. Гонтарева Г. А. Эффективность российской образовательной системы в контексте стандартизации знаний и умений / Г. А. Гонтарева, М. Ф. Малышевская // Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А. С. Пушкина. – 2008. – № 2.
3. Кто я? – личностные конфликты российских приемных семей в США // Актуальные вопросы клинической и социальной психиатрии / Под ред. О. В. Лиманкин и В. И. Крылов. – СПб, 1999. – 361 с.
4. Киселева Н. А. Проблема адаптации приемных детей и родителей в замещающих семьях / Н. А. Киселева // Вестник Псковского гос. ун-та. Серия «Социально-гуманитарные и психолого-педагогические науки. – 2014. – № 4. – С. 134-138.
5. Олейник В. В. Семейный диагноз в опекаемых семьях / В. В. Олейник // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2007. – № 43-2. – С. 194-197.
6. Жуйкова Е. Б. К вопросу о психологических особенностях семей, сохраняющих тайну усыновления / Е. Б. Жуйкова, Л. С. Печникова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология». – 2014. – Т. 7. – № 2. – С. 22-28.
7. Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей / А. С. Макаренко. – Минск : Нар. Аскета, 1978. – 96 с.
8. Титова Т. А. К вопросу о международно-правовом регулировании сотрудничества государств в области усыновления (удочерения) / Т. А. Титова // Российский юридический журнал. – 2013. – № 3. – С. 59-64.
9. Король И. Г. Личные неимущественные права ребенка : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук спец. 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / И. Г. Король. – М., 2008. – 26 с.
10. Темникова Н. А. Реализация и защита личных неимущественных прав ребенка в семейном праве России : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук спец. 12.00.03 / Н. А. Темникова. – Омск, 2006. – 27 с.
11. Ситкова О. Ю. Пути решения коллизионных вопросов, возникающих при признании решений иностранных судов об усыновлении международного усыновления / О. Ю. Ситкова // Вестник СГАП. – 2006. – № 3 (48). – С. 133-138.
12. Shanley M. L. Making babies, making families: what matters most in the age of reproductive technologies, surrogacy, adoption and same sex and unwed parents' rights. – Boston : Beacon press, 2001. – 206 p.
13. Татаринцева Е. А. Усыновление по английскому праву / Е. А. Татаринцева // Государство и право. – 2007. – № 10. – С. 85-92.

Мельник Олександр Володимирович

ПРАВО УСИНОВЛЕНОЇ ДИТИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ВЛАСНЕ ПОХОДЖЕННЯ

У статті досліджуються правові питання законодавчого закріплення особистого немайнового права усиновленої дитини на інформацію про власне походження. Зроблено висновок про необхідність зміни концептуальної основи сімейно-правового регулювання даних відносин з метою законодавчого забезпечення ефективної реалізації дитиною права на інформацію щодо власного походження. Запропоновано впровадження до вітчизняного законодавства відповідних правових механізмів та сформульовано конкретні пропозиції щодо них.

Ключові слова: усиновлення, право дитини на інформацію про власне походження, право дитини знати своїх батьків, особисті немайнові права дитини.

Мельник Александр Владимирович

ПРАВ УСЫНОВЛЕННОГО РЕБЕНКА И НА ИНФОРМАЦИЮ О СОБСТВЕННОМ ПРОИСХОЖДЕНИИ

В статье исследуются правовые вопросы законодательного закрепления личного неимущественного права усыновленного ребенка на информацию о своем происхождении. Сделан вывод о необходимости изменения концептуальной основы семейно-правового регулирования данных отношений с целью законодательного обеспечения эффективной реализации ребенком права на информацию о собственном происхождении. Предложено введение в отечественное законодательство соответствующих правовых механизмов и сформулированы конкретные предложения относительно них.

Ключевые слова: усыновление, право ребенка на информацию о собственном происхождении, право ребенка знать своих родителей, личные неимущественные права ребенка.

Melnik Oleksandr Volodymyrovych

THE ADOPTED CHILD TO INFORMATION ABOUT DOMESTIC ORIGIN

The article examines legal questions of legislative consolidation of moral rights of the adopted child to information about its origins. The conclusion about the need to change the conceptual framework of family-legal regulation of these relations in order to ensure effective implementation of legal child's right to information about their own origins. The author proposes introduction of the domestic legislation of the relevant legal mechanisms and concrete proposals for them.

Keywords: adoption, the child's right to information about their own origins, the child's right to know his parents, the moral rights of the child.